

AFGANISTANO GORO PROVINCIJOS ARCHEOLOGIJOS PAVELDAS IR JO APSAUGOS PROBLEMAS

Aleksiejus Luchtanas

Docentas

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Archeologijos katedra

El. paštas: aleksas.luchtanas@gmail.com

Įvadas

2005 m. Lietuvai išjungus į tarptautinės saugumo programos pajėgas (angl. ISAF – *International Security Assistance Force*), pradėta misija siekiant padėti Afganistano Islamo Respublikos vyriausybei plėsti įtaką Goro provincijoje, užtikrinti saugumą, sudaryti tinkamas sąlygas provincijai atkurti ir plėtoti jos ekonomiką. Nuo 2006 m. kartu su karine misija vykdomi ir civiliniai švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros ir kt. sričių projektai.

2007 m. spalį Lietuva išsiuntė pirmąją archeologų ekspediciją į Afganistano Goro provinciją. Archeologijos paminklų paieškų ekspedicija Lietuvos globojamoje provincijoje surado ir paviešino pasauliui 14 kultūros paveldo objektų. Taip pat buvo užmezgti ryšiai su Afganistano paveldosaugos ir archeologijos institucijomis. Goro buvo bendradarbiaujama su vietiniais specialistais, jie mokomi paminklų žvalgymo metodikos ir datuoti archeologinę medžiagą¹. Antroji ekspedicija, vykdyta

2008 m. balandį–gegužę, pradėjo nuosekliai archeologijos paminklų registraciją ir šiuo metu Afganistano Goro provincijos Archeologijos paminklų registre yra 20 visiškai dokumentuotų objektų².

Afganistano Goro provincijoje, esančioje istoriškai svarbioje vietoje, iki Lietuvos ekspedicijų archeologijos objektai buvo nežinomi, nelokaluoti, o moksliniai archeologiniai tyrimai beveik nevykdyti. Todėl daugelis archeologijos paminklų žalojami įvairių veiksmų, vietinių gyventojų sąmonėje jie žinomi tik kaip „seni“ objektai ir jų išlikimas ar išsaugojimas niekam nėra svarbus. Ekspedicijos Goro provincijoje buvo organizuojamos pagal Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje patvirtintą ilgalaikę vystomojo bendradarbiavimo ir paramos demokratijai programą „Archeologinė – paveldosauginė misija Goro provincijoje, Afganistane 2007–2010 metais“. Programos vykdytojas yra archeologijos projektų centras „ANTIQUA“, projekto partneriai – Vilniaus universitetas ir Krašto apsaugos ministerija. Vykdoma programa orientuota į Goro archeologijos

¹ Luchtanas A., Butrimaitė R. Pirmoji Lietuvos archeologinė ekspedicija Afganistane // Lietuvos istorijos studijos. 2008, t. 21, p. 121–130; Butrimaitė R., Luchtanas A. Pirmoji jungtinė lietuvių ir afganų ekspedicija Goro provincijoje, Afganistane // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. 2008, p. 579–585.

² Luchtanas A., Butrimaitė R. Arijų protėvynės beiškant (Antroji Lietuvos archeologinė ekspedicija Afganistane) // Lietuvos istorijos studijos. 2008, t. 22, p. 163–177.

paveldą, kuris, kaip ir visoje šalyje, dėl daugelį metų trunkančių karo veiksmų yra nesaugomas ir niokojamas. Minėta ilgalaikė programa nėra visai įvykdyta. Vietoj numatomų dviejų kasmetinių ekspedicijų geriausiu atveju būdavo surengiama viena, išvykų į objektus laikas būdavo labai trumpinamas ir priklausydavo nuo PAG'ų (Provincijos atgaivinimo grupės) karinės vadovybės galimybių ir norų bei saugumo situacijos provincijoje. Ekspedicijai pavyko atlikti lauko žvalgymo darbus tik dviejų pirmųjų apsilankymų Afganistane metu. Provincijoje visai neišplėtota kelių infrastruktūra, nėra nė kilometro asfaltuoto kelio, esamais keliais geriausia vykti motociklais, asilais ir kupranugariais. Tad visos Goro provincijos kultūros paminklų sąvado sudarymas yra ilgalaikis ir gana sunkus darbas, kuriame turėtų dalyvauti vietiniai specialistai. O nė vienas archeologijos paminklas Goro provincijoje nebuvo registruotas, neužvesti jų pasai, šiems paminklams nesuteikti registracijos numeriai. Taigi, nebuvo nei archeologijos paminklų apskaitos, nei registro. Visoje šalyje stinga specialistų – archeologų, pavidosaugininkų. Dažniausiai šioje srityje dirba bet kokį išsilavinimą įgiję žmonės, o visos negausios archeologų pajėgos sutelktos Kabule. Šalyje archeologiniai tyrimai kai kuriais metais visiškai nevykdomi arba visos pajėgos sukoncentruojamos viename objekte (pvz., Kinijos Liaudies Respublikai išnuomosot vario kasyklos teritorijoje į šiaurės rytus nuo Kabulo). Nesant galimybės vykdyti lauko tyrimų darbus, 2009 m. ilgalaikės programos projektas „Archeologijos objektų paieška ir registro sudarymas 2009 metais“ buvo nukreiptas ne į naujų paminklų paiešką, bet į vietinių specialistų rengimą, Afganistano archeologijos pavel-

do viešinimą pasaulio visuomenei. Tam 2009 m. spalį Goro provincijos sostinėje Čagčarane buvo organizuoti kursai pavidosaugininkams ir visiems savo veikloje susiduriantiems su paveldo objektais specialistams. Ruošiantis kursams ir paskaitoms Čagčarane bei rengiant pranešimą apie Goro archeologijos paveldą tarptautinėje konferencijoje „Antroji Hindukušo konferencija“ Kabule³ buvo peržiūrėta visa prienama medžiaga apie visus, kad ir menkus, archeologinius tyrimus Gore ir analizuojama pavidosauginė situacija. Ši medžiaga sudaro pateikiamo straipsnio pagrindą.

Archeologinių tyrinėjimų Goro provincijoje apžvalga

Goro provincija ir joje buvę senieji miestai, skirtingai nuo kitų Afganistano centrų, įsikūrusių prie Šilko kelio (Balchas, Heratas, Bamijanas) palyginti mažai minimi rašytiniuose šaltiniuose. Daugiau informacijos apie šį sunkiai pasiekiamą kalnuotą Centrinio Afganistano regioną atsiranda tik iškilus ir valdant vietinei Guridų dinastijai (1148–1214 m. po Kr.). Tuo metu, kai Guridai užvaldė visą dabartinį Afganistaną, o Goro provincijos teritorijoje galutinai įsitvirtino islamas, šaltiniuose minimi Gore gyvenę nagingi amatininkai, ypač kalviai ir ginklakaliai, gaminę geriausius visoje Guridų imperijoje ginklus⁴. Vėlesni rašytiniai šaltiniai susiję su tragiškais įvykiais visoje Centrinėje Azijoje, kai Čingischano ir jo sūnų ordos nusiaubė klestinčius miestus, amžiams pavertė dykuma derlingas

³ [http://www.afgexpedition.lt/naujienos/Projektas „Archeologijos paminklų paieška ir registro sudarymas Afganistane, Goro provincijoje 2009 metais“.](http://www.afgexpedition.lt/naujienos/Projektas_Archeologijos_paminklų_paiška_ir_registro_sudarymas_Afganistane_Goro_provincijoje_2009_metais)

⁴ Массон В. М., Ромодин В. А. История Афганистана. С древнейших времен до начала XVI века. Москва, 1964.

oazes. Iš daugelio 1221–1222 m. nusiaubtų Goro miestų likę tik didingi griuvėsiai, kuriuose gyvenimas staiga nutrūko XIII a. ir jie jau niekada neatsigavo (Koške Bohar prie Daulatyjaro, Kala Akbarbek Zahok prie Čagčarano ir kt.). Apie didvyrišką pasiaukojimą kai kurių miestų gynybą išliko daugiau informacijos. Saifrudo tvirtovės gynėjai po 50 dienų apgulties, kai pilis liko be maisto ir vandens, nutarė (kaip Pilėnų gynėjai Lietuvoje) nusižudyti, bet nepasiduoti priešui. Tik atėjusi žiema atitraukė mongolų kariuomenę. Prie apgultos pilies ji sugrižo tik kitais metais. Tačiau taip ir neįstengė jos paimti. Tuometinė Goro sostinė Farisku (Firoz Koh) sunkiai prieinauose kalnų šlaituose Hari Rudo ir Džam Rudo upių santakoje 21 dieną atlaikė 20 000 priešų puolimą ir vėlgi žiema nutraukė apgultį. Tačiau galų gale užkariautojams pavyko sugriauti regiono ekonomiką ir drėkinimo sistemas, miestai ir pilys pavirto griuvėsiais, sumažėjo gyventojų⁵. Tai, kad Goro regionas po mongolų užkariavimų visiškai taip ir neatsigavo, matyt, lėmė jo tolesnį uždaramą, izoliuotumą. Tai viena priežasčių, kodėl XIX–XX a., kai Afganistane prasidėjo daugiau ar mažiau sistemingi archeologiniai tyrimai, Goras liko už užsienio mokslininkų interesų ribų. Dėmesys buvo sukoncentruotas į tokius istorinius centrus, kaip antai budistų vienuolynas Bamijane, viena iš Kušanų imperijos sostinių Bagramas, toliausiai į rytus esantis graikų miestas Aleksandrija Oxiana (Ai Khanum), ankstyvųjų žemdirbių centras Mundigakas ir kt.⁶

⁵ *Ghulam Nabi Muhtakir*. *Afghan Truc and Unique History*. Kabul, 2002, p. 73–75.

⁶ Plačiau žr.: *Luchtanas A., Butrimaitė R.* Pirmoji Lietuvos..., p. 123–125; *Camkon P.* *Chronology of the excavations // Hidden Afghanistan. Catalogue*. Amsterdam, 2007, p. 32; *Warwick Ball*. *The Monuments*

Pirmasis susidomėjimas Goro provincijos archeologijos paveldu yra susijęs su čia esančiu unikaliu Guridų epochos archeologijos ir architektūros paminklu Džamo minaretu. Šis 65 m aukščio bokštas, pastatytas XII a. pabaigoje Guridų dinastijos sulton Ghyiasuddino Mohamado ibn Samo, europiečių atrastas tik XX a. viduryje. Tyrimai prasidėjo, kai 1957 m. objektą aplankė Afganistano Istorikų draugijos prezidentas Ahmadas Ali Kohzadas ir prancūzų archeologas Andre Maricq. Pradžioje apsiribota istorine ir architektūrine minareto analize bei Guridų sostinės Farisku (Firoz Koh) lokalizavimo klausimu⁷. XX a. aštuntajame dešimtmetyje buvo atlikti nedideli žvalgymai Džamo apylinkėse siekiant išspręsti senosios Guridų sostinės lokalizavimo klausimus⁸. Pagaliau 2003 m. italų ir britų archeologai atliko nedidelius žvalgomuosius kasinėjimus minareto apylinkėse siekdami nustatyti mečetės buvimo vietą ir fiksuoti masines lobių ieškotojų duobes kitame Hari Rudo upės krante⁹. Dar vienas objektas Goro provincijoje buvo aplankytas archeologų 1965 m. Heidelbergo universiteto mokslininkas Lorencas S. Leshnikas žvalgomosios ekspedicijos Centrinio Afganistano kalnų masyve Kala Ahangarano vietovėje palei kelią Kabu-

---

of Afghanistan. History, Archaeology and Architecture. J. B. Tauris. London. New York, 2008, p. 137–139.

⁷ *Maricq A., Wiet G.* *Le minaret de Djām. La decouverte de la Capitale des sultans ghorids (XII–XIII siècles) // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan*. Paris. 1959, vol. 16.

⁸ *Herberg W., Davary G. D.* *Topographische Feldarbeiten in Ghor: bericht über forschungsarbeiten zum problem Jam – Feroz Koh // Afghanistan Journal*. 1976, t. 3, 2, p. 57–69; *Vercellin G.* *The Identification of Firuzkoh: a Conclusive Proof // East and West*. Vol. 26, No. 3–4, p. 337–340.

⁹ *Thomas D., Pastori G., Cucco I.* *Excavations at Jam, Afghanistan // East and West*. 2004, p. 87–119; *Warwick Ball*. *The Monuments...*, p. 214–274.

las–Heratas penkių *tapa* teritorijoje bei aplinkiniuose laukuose surinko keramikos kolekciją. Ši medžiaga 1967 m. paskelbta geriausiai iliustruotame preliminariame pranešime ir datuota Kušanų–Sasanidų epocha¹⁰. Medžiaga lyginama su analogiško laikotarpio radiniais iš kitų Afganistano vietovių ir gretimų kraštų paminklais. Tai bene vienintelis straipsnis, kuriame paskelbti, nors ir nelabai gausūs, archeologiniai radiniai iš Goro provincijos. Visa kita informacija apie Goro archeologijos paminklus dar lakoniškesnė. Nancy Hatch Dupree istoriniame vadove po Afganistaną mini tik Džamo minaretą, primenančius Bamijaną urvus ties Alandaro vietove, Kala Kasi tvirtovės liekanas Čagčarane, tačiau apie jų archeologinę vertę jokių duomenų nepateikia¹¹. Varviko Bolo Afganistano istorijos, archeologijos ir architektūros paminklų sąvade Gore paminėtas tik Džamo minaretas ir netoli jo buvę paminklai bei dar vienas neįvardytas archeologijos objektas, visai netyrinėtas ir esantis jau už dabartinių Goro provincijos ribų. Tad 2007 m. Lietuvos ekspedicija iš esmės susidūrė su beveik baltu Goro provincijos archeologiniu žemėlapiu, o Kabulo archeologijos specialistai iš viso abejojo, ar šioje teritorijoje gali būti archeologijos paminklų.

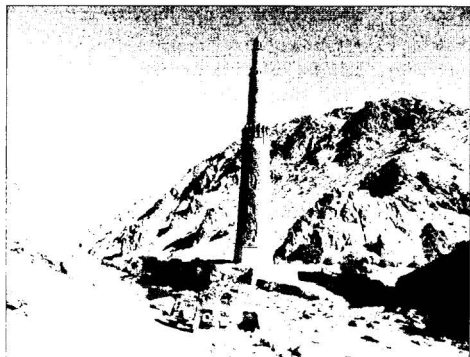
Jau pirmosios Lietuvos ekspedicijos Afganistane metu 2007 m. paaiškėjo, kad Goro provincija yra labai perspektyvi archeologijos paminklų aspektu. Kitais 2008 m. užregistruota 20 iki tol archeologijos mokslui nežinomų paminklų, sudaryti jų paveldosauginio registro pasai, nusta-

tytos tikslios objektų lokalizacijos (GPS), preliminari chronologija ir kultūrinė priklausomybė. Taip pat pateikta siūlymų dėl paminklų apsaugos. Nors Goro provincija šiuo metu yra gana izoliuotas ir sunkiai pasiekiamas regionas pačiame Afganistano centre, jos vis tiek neaplenkdavo visų epochų tame regione egzistavusių kultūrų ir civilizacijų įtakos. Per provincijos teritoriją ėjo svarbus trumpiausias kelias, jungęs Herato oazę su Kabulu ir toliau į rytus bei pietryčius nuo jo esančiais Indo upės centrais. Šis kelias iki šiol yra pagrindinė vienos iš puštūnų genties (kučių) sezoninių klajonių trasa. Pavasarį kilometriniai kupranugarių karavanai ir avių bandos su aviganiais šunimis ir asilais per Goro provinciją juda link Kabulo. Rudenį klajokliai tuo pačiu keliu grįžta piečiom. Išlikusi Goro provincijoje karavansarajų sistema rodo čia ėjus vieną iš daugelio Šilko kelio atšakų ir vėlesnių istorinių laikų prekybos kelius. Gamtinė ir geografinė regiono analizė atskleidžia, kad Goro provincijoje perspektyvu ieškoti ir akmens amžiaus paveldo objektų. Gausu provincijoje urvų, erdvių olių. Jie puikiai tiko akmens amžiaus medžiotojų bendruomenėms. Jų išsidėstymas, absoliutus aukštis nuo jūros lygio atitinka analogiškų paminklų šiaurės Afganistane ir Tadžikistane – XX a. ten buvo aptikta jau visam pasauliui žinomų paleolito epochos paminklų¹². Šiuo metu Goro provincijoje esančių urvų žvalgymai parodė, kad ten susiformavęs storas vėlyvesnių laikų (net ir dabartinio laikotarpio) sąnašų sluoksnis. Urvuose randa prieglobstį šių dienų kalnų piemenys. Todėl be archeologinių kasinėjimų sunku tikėtis aptikti ankstyvųjų kultūrinių sluoksnių.

¹⁰ Lorenz S. Leshnik. Kushano – Sassanian Ceramics from Central Afghanistan. A Preliminary Note // Berliner Jahrbuch für Vor – und Frühgeschichte. 1967, v. 7, p. 311–334.

¹¹ Dupre N. H. An Historical Guide to Afghanistan. Kabul, 1977, p. 462–469, 474.

¹² Dupre L. Afghanistan. Princeton, New Jersey, 1980, p. 261–262.

Džamo minaretas (XII a.)

Matavimai nelegalių kasinėjimų sužalotame objekte Koške Bohar

Vėlesnių nei akmens amžiaus epochų archeologijos paminklai aptinkami ir lokalizuojami pagal natūralios erozijos bei nelegalių kasinėjimų metu į žemės paviršių iškeltą keramiką. Žvalgytųjų metu Goro provincijoje aptikti archeologijos paminklai yra palikti ankstyvųjų žemdirbių, priklauso Okso kultūriniam kompleksui, ir bronzos amžiaus (3300–2500 m. pr. Kr.) Helmando kultūrai. Hari Rudo (Arijaus) upė, žemupyje Turkmėnistane turinti Tedženo vardą, baigiasi ankstyvųjų žemdirbių Tedženo oaze. Ši upė, tarsi kultūrų tiltas, jungė dabartinio Turkmėnistano ankstyvosios žemdirbystės centrą su Indo upės žemdirbių civilizacijos regionu. Šių kultūrų paminklai paplitę derlinguose Hari Rudo slėniuose. Vienas ryškiausių tokių paminklų yra ekspedicijų metu aptikta Pumbakaro daugiasluoksnė gyvenvietė ir *tapa* kompleksas. Šios epochos keramikos, datuojamos IV–III tūkstm. pr. Kr., surasta ir Ahangarano apylinkėse¹³. Kur kas daugiau pavyko aptikti ankstyvojo

geležies amžiaus gyvenviečių – *tapa*. Tai paminklai Daulatyjare, Geišvondos, Kalesango ir Vajguna Sange – Bar vietovėse. Ankstyvojo geležies amžiaus keramikos pasitaikė ir vėlesnių epochų senovės miestų Koške Bohar ir Kala Akbarbek Zahok apatiniuose kultūriniuose sluoksniuose (nelegalių kasinėjimų vietose). Kitą paminklų grupę sudaro Achemenidų imperijos (550–331 m. pr. Kr.), Graikų Baktrijos III–II a. pr. Kr.), Kušanų imperijos (I–IV a. po Kr.) ir Sasanidų (IV–V a. po Kr.) imperijos gyvenvietės bei pilys. Ekspedicijų metu žvalgyti ankstyvųjų islamo laikų miestai – Guridų dinastijos valdovų sostinė Farisku šalia Džamo minareto ir Koške Bohar šalia Daulatyjaro. Abiejuose miestuose gyvenimas sutrūko po pražūtingų Čingischano kariuomenės užkariavimų 1221–1222 m. po Kr. Goro provincijos teritorijoje taip pat aptiktas I tūkstm. po Kr. budistų vienuolynas Vajguna Sange – Bar vietovėje dešiniajame Hari Rudo krante ir piešiniai ant uolų šalia Kala Malek Antaro pilies bei sakralinis objektas Zahoko kapo kalnas (Kabre Zahok arba Hesaras). Pro-

¹³ Luchtanas A., Butrimaitė R. Pirmoji Lietuvos..., p. 125–126.

vincijos teritorijoje yra nemaža vėlyvųjų istorinių laikų paminklų. Tai degtų plytų arkinis tiltas Šinja vietovėje. Jo statyba pagal vietinę tradiciją priskiriama Hazratui Ali – pranašo Mahometo sūnėniui. Įdomūs technikos ir kultūros paminklai, dar laukiantys tyrinėtojų. Tai karavansarajų griuvėsiai, senosios plytinės, vandens malūnai. Dviejų ekspedicijų metu žvalgant tik centrinę Goro provincijos dalį Hari Rudo ir jo intakų baseine buvo aptikta plačios chronologijos – nuo IV tūkstm. pr. Kr. iki XVIII–XIX a. – įvairių kultūrų paminklų. Labai perspektyvūs regionai prie kitų didesnių Goro upių, apie kuriuos gauta nemaža informacijos iš vietos gyventojų, kol kas liko archeologų neaplankyti. Tai rimta paveldosauginė problema, nes šalies archeologijos registro nebuvimas labai apsunkina jų apsaugą. Kol kas Afganistano mastu registras nesudaromas, nors taip pat karo veiksmų nusiaubtame Irake tokie darbai jau pradėti ir šiuo metu inventorinta 12 000 archeologijos objektų¹⁴.

Archeologijos paveldą žalojantys veiksniai

Afganistano teritorijoje nuo 1979 m. vyko karo veiksmai. Piliетinio karo metais dėl įvairių modžahedų grupuočių susidūrimų, kai fronto linija ėjo per Kabulo miestą, labai nukentėjo Nacionalinio muziejaus pastatas, buvo apgriautas Archeologijos institutas, Baburo parkas ir virš miesto iškylančiuose *tapa* buvusios tvirtovės bei mauzoliejai. Goro provincijoje Sovietų Sąjungos okupacijos metais aktyvūs karo veiksmai nevyko, tad archeologijos ir architektūros paminklai mažai nukentėjo nuo sproгимų ar sunkiosios karinės technikos. Tik Pum-

bakaro gyvenvietės teritorijoje esančio *tapa* viršūnėje aptikta ugnies taško, apkasų ir artilerijos pabūklų pozicijų pėdsakų. Ten iš dalies apardytas kultūrinis sluoksnius, I tūkstm. pr. Kr. archeologiniai radiniai ir pastatų liekanos atsidūrė dabartiniame paviršiuje.

Kur kas daugiau nuostolių Goro provincijos kultūros paveldui padaryta nelegalių kasinėjimų metu. Šiuo metu nelegalūs „archeologiniai“ kasinėjimai ir prekyba radiniais, ypač archeologiniais, tapo globali problema, kurios neišvengia ne tik karo veiksmų zonoje esančios valstybės, bet ir Lietuva bei kitos pasaulio šalys. Pagal nelegalių operacijų mastą prekyba radiniais juodojoje rinkoje prilygsta prekybai narkotikais ir ginklais. Milžiniški kiekiai unikalių archeologijos radinių buvo išgrobstyti po 2003 m., apiplėšus Irako nacionalinį muziejų ir kasinėjant Irako senovės miestus. Analogiška situacija buvo ir Afganistane, ypač Talibano valdymo laikais 1996–2001 m. Liūdno likimo paveldosauga neišvengė ir Goro provincijoje. Nelegalių kasinėjimų pėdsakai ryškūs visuose vietiniams gyventojams žinomuose paminkluose. Ypač nukentėjo buvę didesni miestai, kurių liekanos gerai matomos dabartiniame reljefe. Šimtai duobių žiojėja Guridų sostinės Farisku miesto teritorijoje ir Koške Bohar. Šie miestai, sugriauti staigaus Čingischano žygio metu XIII a., dėl gausybės kultūriniam sluoksnyje gerai išlikusių brangiųjų metalų dirbinių ypač traukė nelegalius kasinėjtojus. Pasak vietos gyventojų, talibų valdymo metu su metalo ieškikliais atvykę iš Pakistano juodieji archeologai už 1–2 dolerių per dieną atlyginimą samdydavo kasimo darbams vietos gyventojus. Visus vertingus radinius per Pešavarą išgabendavo į Europos ir Amerikos juodąją rinką.

¹⁴ Wojna o skarby Iraku // Archeologia żywa. 2010, nr. 4 (50), p. 18.

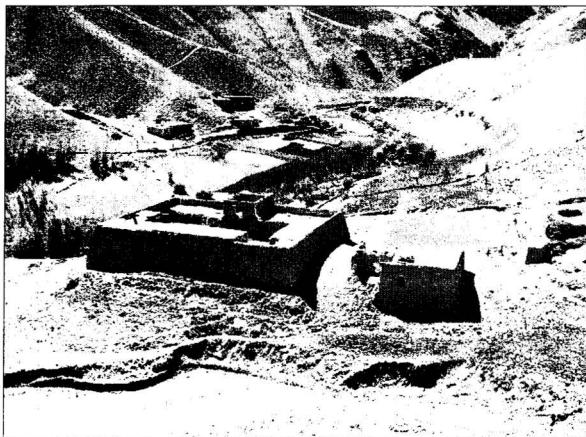
Puočių šukių gausa žemės paviršiuje Koške Bohar *Lietaus ir vėjo ardomas bokštas Sare Ahangaran*

Kai kurie nelegalių kasinėjimų metu aptikti radiniai iki šiol liko Afganistane. Ekspedicijos dalyviams teko matyti archeologijos vertybių ne tik Kabulo antikvarų kvartale Viščiukų gatvėje, bet ir Goro provincijos prekeivių rankose. Vienintelė optimistiškai nuteikianti žinia yra ta, kad šiuo metu vertingiausi Afganistano paveldo objektai (pvz., Džamo minaretas Gore) yra saugomi policijos. Džiugu, kad ekspedicijai lankantis tuose pačiuose objektuose po kelis kartus, naujų kasinėjimų neužfiksuota.

Anksčiau išvardyti pavojų archeologijos paveldui keliantys veiksniai yra pagrindiniai, bet ne vieninteliai. Nemaža senovės gyvenviečių ir statinių labai nukentėjo dėl natūralios erozijos. Šis procesas yra nevaldomas ir vyksta iki šiol. Gyvenamiesiems, ūkiniams pastatams ir net pilims statyti naudotos saulėje išdžiovintos nedegtos plytos nėra labai atsparios vėjo ir vandens poveikiui. Prisideda ir nereti Afganistane seisminiai reiškiniai, nors Goras nėra labai aktyvioje seisminėje zonoje.

Kita žalojančių veiksnių grupė – tai žmogaus ūkinė veikla. Daugelio pamin-

klų teritorijos paverstos dirbamais laukais ir ganyklomis. Esant labai skurdžiam augmenijos sluoksniui, intensyviai ganant gyvulius, greitai prasideda šlaitų erozija. Dalis senovės gyvenviečių *tapa* nukasama imant molį dabartinėms statyboms. Šie ardomieji veiksmai pastebėti šalia Ahangarano. Ten dar prieš 30 metų nemaži *tapa* jau beveik nukasti. Kai kurių *tapa* viršūnėse ar papėdėse įrengti dabartiniai kapai. Istoriskai *tapa* – vietiniai piliakalniai formavosi griauinant vienus pastatus ir ant jų griuvėsių statant naujus. Nemažai *tapa* ir net pilių iki šiol užstatyta šių dienų namais arba jų griuvėsiuose įrengti laikini būstai, arba tiesiog į juos ateinama nusiutuštinti. Tvirtovių ir pilių griuvėsiai tampa ir vaikų žaidimų vieta. Jais laipiojama, ant jų sėdima ir pan. Kai kuriuos paminklus ardo per jų teritoriją einantys keliai, sunkiu transportu važinėjama per apgrūvusias pilių gynybines sienas, o paminklų teritorijos paverčiamos šiukšlynais. Viena pagrindinių prasto archeologijos paveldo saugojimo priežasčių – registro nebuvimas ir vietos specialistų trūkumas. Šiuo metu,

Dabartinė sodyba, pastatyta ant tapa

po truputį stabilizuojantis padėčiai Afganistane, Archeologijos paminklų registro sudarymas turėtų tapti pagrindiniu šalies paveldosaugininkų prioritetu. Kiti svarbūs prevenciniai veiksniai – tai paveldosaugos idėjų sklaida ir vietinių gyventojų didžiaimosi daugiatūkstantmečiu nacionaliniu kultūros paveldu ugdymas.

Išvados

2007 m. Lietuvos globojamoje Goro provincijoje Afganistane pradėta vykdyti ilgalaikė paveldosauginė programa, siekiant sudaryti provincijos Archeologijos paveldo registrą, padėti rengti vietinius paveldosaugininkus ir pristatyti šio regiono archeologijos paveldą pasaulio mokslo ir plačiajai visuomenei.

2007–2009 m. pavyko organizuoti dvi žvalgomasias ekspedicijas, skirtas archeologijos paminklų paieškai, ir surengti paveldosauginius kursus vietiniams specialistams.

Goro provincija iki tol buvo mažiausiai archeologams žinomas Afganistano

regionas. Nedidelės apimties tyrimai buvo vykdomi tik UNESCO pasaulio paveldo objekto Džamo minareto aplinkoje.

Dviejų Lietuvos archeologinių ekspedicijų metu visiškai dokumentuota 20 naujų archeologijos paminklų, sudaryti jų registro pasai.

Vykdamt paieškos ir registravimo veiklą Goro provincijoje, susidurta su apvertinta paveldosaugine padėtimi, išskirti veiksniai, žalojantys paveldo objektus. Afganistane, kuriame nuo 1979 m. daugiau kaip du dešimtmečius vyko karo veiksmai, ypač išplito nelegalūs kasinėjimai, prekyba archeologiniais radiniais ir jų gabenimas iš šalies. Šie procesai smarkiausiai vyko 1996–2001 m., kai talibų valdžia drastiškai naikino kultūros paminklus, muziejines vertybes, bibliotekas, aukštąsias mokyklas. Šiuo metu, normalizuojantis padėčiai šalyje, nelegalių kasinėjimų apmažėjo, bet vis dar plačiai paplitusi prekyba kilnojamosiomis kultūros vertybėmis. Karo veiksmai ir nelegalūs kasinėjimai yra pagrindiniai,

bet ne vieninteliai veiksniai, žalojantys paveldą. Daug archeologijos paminklų Goro provincijoje nukenčia nuo natūralių erozijos procesų, aktyvios ūkinės veiklos, vietinių gyventojų suvokimo bei žinių apie paveldą ir jo apsaugą trūkumo.

Neatidėliotina Afganistano paveldosaugininkų užduotimi turėtų tapti Kultūros vertybių registro sudarymas. Šiuo metu at-

likti tokio pobūdžio darbus be visapusiškos specialistų pagalbos vietiniai paveldosaugininkai bei archeologai nepajėgia. Lietuvos archeologų pradėtas Goro provincijos Archeologijos paminklų registras yra pirmas ir kol kas vienintelis Afganistane.

Visos nuotraukos yra iš APC „ANTIQUA“ archyvo.

ARCHAEOLOGICAL HERITAGE AND PROBLEMS OF ITS PRESERVATION IN GHOR PROVINCE, AFGHANISTAN

Aleksiejus Luchtanas

S u m m a r y

Heritage of the Ghor province has not been protected and is still being devastated by long years of war actions. Archaeological researches have almost never been made in Ghor province of Afghanistan. Therefore, a lot of archaeological monuments have never been localized and still are damaged by human actions or by nature, influenced by natural erosion.

Lithuanian archaeological expedition in the province of Ghor is a constituent part of the long term program "Archaeological – heritage mission in Ghor province, Afghanistan, 2007–2010". This program is dedicated to the preservation and registering of the archaeological heritage of Ghor province in Afghanistan.

Within the distance of 60 km from the centre of province Chaghcharan archaeological sites of value were visited and registered. Register certificates were started for 11 archaeological sites discovered in autumn 2007 as well as for 9 ones found in spring 2008.

Ghor province is full of easily recognizable objects of archaeological heritage:

- Ancient settlements (tapa), which have chronology from Eneolithic and Bronze Age to the Islamic period of the Middle Ages;
- Remains of castles and fortresses from the 1st millennium A.D;
- Monuments from Buddhistic period – monastery of Vayguna Sange Bar (first half of the 1st millennium);
- Remains of settlements and cult objects of Kabre Zahok;
- Monuments of technology and engineering – mills, brickyards, ruins of bridges, caravanserais – still exist in many places.

One of the aims of the archaeological – heritage project is training local heritage specialists to use modern technologies for the registering cultural valuables and for the heritage preservation purposes. During researches damage made to the cultural valuables and possible dangers are analyzed. Recommendations about their protection are given as well.

The Register of archaeological monuments in Ghor province that has been started by Lithuanian archaeologists is yet the one and only in Afghanistan.

*Įteikta 2010 10 01
Parengta skelbti 2010 10 12*